
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига LXXVII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 25

СТОЈАН НОВАКОВИЋ
ЛИЧНОСТ И ДЕЛО

НАУЧНИ СКУП ПОВОДОМ 150-ГОДИШЊИЦЕ
РОБЕЊА (1842—1992)

Новембар 1992

Примљено на II скупу Одељења историјских наука 25. фебруара 1993. године, на основу реферата академика Симе Ђирковића, Божидара Ферјанчића, Владимира Стојанчевића, Милке Ивић, Павла Ивића, Славка Гавриловића, Мирослава Пангића, Димитрија Стефановића и професора универзитета Михаила Војводића

Уредник

академик

ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

БЕОГРАД 1995

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ОДНОСА ИЗМЕЂУ МЕСТА МЕЛОДИЈСКОГ И ЈЕЗИЧКОГ АКЦЕНТА У СРПСКОМ ЦРКВЕНОМ НАРОДНОМ ПОЈАЊУ НА ПРИМЕРИМА ОСМОГЛАСНИКА СТЕВАНА СТОЈАНОВИЋА МОКРАЊЦА

ДИМИТРИЈЕ СТЕФАНОВИЋ и ДИМИТРИЈЕ Е. СТЕФАНОВИЋ

Два су питања која се постављају приликом читања имена аутора и наслова нашег излагања. Реч је о интердисциплинарном приступу музиколога и филолога. Друго питање се односи на *Осмогласник* који је у ноте ставио Стеван Стојановић Мокрањац¹ и на његову везу са Стојаном Новаковићем. Државник и политичар, историчар, филолог и историчар књижевности Стојан Новаковић у неколико својих „истраживања“, бавио се проблемом језика српске цркве,² акцентима старих српскословенских штампаних књига³ и црквеним појањем.⁴ У његово време актуелна, питања језика и акцената у богослужењу Српске православне цркве ни данас, после приближно једног века, нису доследно разрешена. Са друге стране, није довољно испитан однос између мелодијског и језичког акцента. У нашем прилогу разматрамо у првом реду овај однос на примерима српског народног црквеног појања, како га је забележио Стеван Мокрањац у *Осмогласнику* крајем XIX века. Уверени смо да би Стојан Новаковић радо учествовао у овој дискусији.

Изложићемо укратко мишљење Стојана Новаковића о овим питањима. Анализу коју смо спровели — нека нам буде допуштено рећи по новој методологији — представимо са више примера. Донећемо одговарајуће закључке и упутити на нове правце истраживања.

¹ *Српско народно црквено појање, I, Осмогласник*, у ноте ставио Ст. Ст. Мокрањац, прво издање Београд 1908, друго издање 1922, треће (фототипско) издање 1964.

² Стојан Новаковић, *Језик старе српске цркве*, Хришћански весник, часопис за хришћанску поуку и црквену књижевност, год. XI, број 3, март 1889, 161—177.

³ Стојан Новаковић, *Акценти штампаних српско-словенских књига*, Гласник српског ученог друштва, књ. XLIV, 1877, 1—152.

⁴ Стојан Новаковић, *Старинско црквено певање*, Караџић — лист за српски народни живот обичаје и предање, издаје и уређује Тих. Р. Ђорђевић. У Алексинцу, априла 1900, број 4, год. II, 57—58. — Упор. и чланак Д. Деспотовића под истим насловом, у истом листу, број 5, маја 1900, 83—84.

Прво Стојан Новаковић

Априла 1900. године *Караџић*, лист за Српски народни живот, обичаје и предање „са највећом радошћу и благодарношћу поздравља... сарадњу данас највећег српског књижевника господина Стојана Новаковића који овим чини највећу част и одликовање нашем скромном предузећу“. Ова напомена на првој страни листа односи се на Новаковићев чланак „Старинско црквено певање“.⁵ У чланку Новаковић истиче: „Народ, заиста, и данас на многим местима пева не данашњим црквеним изговором, већ оним којим се наша црква служила пре непуних двеста година и раније“. Било колико да је овај чланак подстицајан за тему коју разматрамо, стварни повод за овај рад дало је истраживање Стојана Новаковића о акцентима.⁶ Новаковић каже: „најважнији део тадашње књижевности, на који се због његове важности највише пажње обрађало, писан је за гласно читање и певање у црквама. За књигу која се пева могло би се, бар у први мах, мислити, докле се ствар другим сигурнијим начином на чисто не изведе, да су акценти у њој и за певање какво упутство давали“.⁷ Ђура Даничић је пре Стојана Новаковића истицао главну мисао наших старијих: „да се покаже слог који се између других истиче, или се њима само чинило да се истиче: а како се истиче, еда ли дужином, и каковом, или краткоћом, и каковом, то да је остало нама да пресудимо. Ово главно, колико се чини да је мало, ја мислим да много вриједи, јер често одлучује управом у оном што се тражи. У тексту долазе акценти правилно на гласнику онога слога који је акцентом обележен“.⁸

Ова мисао навела нас је да удружимо музиколошка и језичка испитивања.

Кратка дигресија

Није сувишно додати кратку дигресију која се односи на грегоријанско појање. *Psallite sapienter* — певајте са разумевањем. Овај основни принцип је веома једноставан: ритам речи једнак је ритму мелодије. Спроведен је са бескомпромисном доследношћу. Ритмичка диференцијација библијских речи у литургији омогућава да се истакне права теолошка дубина певаних текстова.⁹ Наравно, исто се односи на византијско и наше појање, које, када се правилно и разговетно произноси, оставља изванредан духовни утисак. На свој начин лепо о томе стоји у предговору зборника *Српско православно пјеније* од Бољарића и Тајшановића: „Стихиру коју појемо треба разумјети, а дух њен појмити, па према томе и мелодију удесити. Те по томе мелодија ваља да буде вијерни тумач осјећаја наших, било усхићења, радости или туге, кајања итд. Тако и сваки од на-

⁵ Упор. напомену 4. — Чланак је написао 13. марта 1900. после свечане седнице Руског археолошког института у Цариграду којој је Новаковић присуствовао.

⁶ Упор. напомену 3.

⁷ Упор. напомену 3, стр. 10.

⁸ Упор. напомену 3, стр. 5.

⁹ Dom Cardine, *Liber hymnarius*, Solesmes, 1986.

ших осам гласова црквених има свој значај, један је веселији, други тужнији. Па зато је нужно разумијевати их“.¹⁰ Наш прилог покаже, међутим, да овај идеалан приступ није увек остварен.

Постављање проблема

Од средине XII па све до XVIII века у Српској православној цркви употребљавала се српска рецензија црквенословенског језика. После скоро шест векова употребе српске рецензије, двадесетих година XVIII века, због недостатка литургијских књига, „невоља, сиротиње и незнања“, настојањем митрополита Мојсија Петровића (1677—1730), уводе се у Српску цркву литургијске књиге штампане на црквенословенском језику руске рецензије. У руском утицају (споменимо и украјинске учитеље у Сремским Карловцима), видимо један од резултата вишевековних духовних и културних руско-јужнословенских односа. Овом се утицају безуспешно супротстављао карловачки митрополит Јован Георгијевић († 1773). Било је и каснијих неуспелих покушаја враћања српској рецензији.¹¹ За враћање српској рецензији заузимао се и Стојан Новаковић у већ наведеном раду „Језик старе српске цркве“.¹² Међутим, рускословенска рецензија заступљена је у свим литургијским књигама у Српској православној цркви и данас.

Од времена увођења рускословенске рецензије у српску језичку средину до данас — и приликом читања и приликом појања — сусрећемо се са „препрекама“. Наиме, место руског акцента није увек код речи са два и више слогова исто са местом новоштокавског српског акцента, истина, неједнако спроведеног по говорима и неуједначено сачуваног у усменом појачком предању. Свештеници и појци за време служби и обреда користе се литургијским књигама штампаним у Русији, Бечу, Сарајеву, Београду и Љубљани, истичемо: рускословенском рецензијом са обележеним рускословенским акцентима. У зависности од краја из којег потичу, свештеници и појци и дан-данас недоследно померају акценте прилагођавајући их српској језичкој средини. Тако, на пример, уместо штампаног благослови изговарају благослови, уместо спаси — спаси, уместо помилуј — помилуј, итд. Конкретно бележење акцентуације рускословенског језика српске фонетске рецензије, која никако није нормирана, могуће је само приликом њене усмене репродукције. Идентификација тог акцента у речима записаног текста, па и у текстовима музичких записа, има умногоме хипотетички карактер.

¹⁰ Гаврило Бољарић и Никола Тајшановић, *Српско православно пјеније по карловачком старом начину* у ноте за један глас написали, Књига I, свеска II. У Липисци 1887, стр. IV.

¹¹ Упор. Лазар Чурчић, *Карловачки митрополит Јован Георгијевић и српска књига*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XXXV, св. 3—4 (Београд 1969), 190—212. — Упор. такође „Поговор“ издању Др Дамаскин Грданички, *Српско црквено појање на црквенословенском и српском језику*, Београд 1972, напомена 3.

¹² Упор. напомену 2.

Наш приступ

Наша истраживања овог сложеног и недовољно проученог питања указују да музичари нису водили рачуна о доследном подударању места мелодијског нагласка са језичким акцентима. Тако су настала одступања и недоследности које су испољене у свим музичким зборницима (Корнелије Станковић, Бољарић-Тајшановић, Тихомир Остојић, Стеван Мокрањац, митрополит Дамаскин, епископ Стефан Ластавица).

Да бисмо добили јаснију слику и одговор на питање о подударању места мелодијског са језичким акцентом, установили смо четири критеријума по којима смо испитивали примере. Одабрали смо самогласне стихире — песме по тридесетак из сваког од осам гладова — штампаних у *Осмогласнику* Стевана Мокрањца.

Издвојили смо, не без тешкоћа, истакнуте речи завршних мелодијских одсека и сврстали их по следећим критеријумима: 1) слагање мелодијског са српским језичким акцентом, 2) слагање мелодијског са рускословенским језичким акцентом, 3) слагање са оба — српским и рускословенским језичким акцентом, 4) неслагање ни са једним.

Пошто се ради о истраживању српског народног црквеног појања, треба навести да је тонски карактер српског акцента погоднији за развлачење или пребацивање. Његова јачина, висина и дужина доприносе томе да не мора постојати стриктна подударност између места мелодијског и језичког акцента. Руски акценат је експираторан, па је самим тим више ограничен, фиксиран.

Провера 263 примера показала је следеће: место мелодијског акцента подудара се са местом српског језичког акцента у 54 примера, тј. у 20,5% случајева, нпр.: *преподобним* (гл. 1), *пóмилуј* (гл. 2), *услиши* (гл. 3), *свјáтих* (гл. 4) итд. Таква подударност је карактеристична за први слог у речи. Она је нарочито уочљива у 6. гласу Осмогласника. Као што смо раније нагостили, одређивање места српског језичког акцента у појединачним примерима је условно. У вези са тим консултовали смо и Цетињски Октоих.

Место мелодијског акцента идентично је са местом рускословенског језичког акцента (NB! означеног у штампаном тексту), у 57 примера, тј. у 21,7% случајева, нпр.: *живóт* (гл. 6), *услиши* (гл. 2), *воздáси* (гл. 3) итд. Таква подударност је карактеристична, пре свега, за други слог у речи. Она је највише присутна у примерима из осмог гласа Осмогласника.

Место мелодијског акцента подудара се са заједничким местом српског и рускословенског акцента у 89 примера, тј. у 33,8% случајева, нпр. *цáрствии* (гл. 1), *ймени* (гл. 2), *слáвит* (гл. 3) итд. Њихова подударност показује се у првом слогу речи. Она је, осим у осмом гласу — где је слабо заступљена — изразита у свим осталим гласовима.

Место мелодијског и место језичког акцента у оба језика не подударају се у 63 примера, тј. у 24% случајева, нпр.: *Госпóди* (гл. 1), *зabлуждајушчáго* (гл. 2), *услиши* (гл. 3), *óчишченије* (гл. 1), итд.

Ова неподударност, углавном је карактеристична за случајеве када се мелодијски акценат налази на претпоследњем или последњем слогу речи, али и другде. Она је у минималном броју присутна у примерима 6. гласа.

У закључку истичемо: место језичког акцента није било одлучујуће за одређивање места мелодијског акцента. Према томе, мелодијски акценат се није увек везивао за место језичког. Овај закључак најбоље потврђују примери у којима се не подударају места мелодијског и језичког акцента, као и исте речи на којима су места мелодијских акцената у различитим примерима различита, нпр. очишченије (гл. 1), али и очишченије (гл. 2), и очишченије (гл. 4), услиши (гл. 3), услиши (гл. 2), али услиши (гл. 5), мојего (гл. 3), али и мојего (гл. 4), псалтири (гл. 1), али и псалтири (гл. 7).

Поред основног закључка треба истаћи бројне примере у којима се места мелодијског и рускословенског или српског језичког акцента подударају. У приближно половини тих примера места мелодијских акцената подударају се са рускословенским језичким акцентима, а у другој половини примера места мелодијских акцената идентична су са местима акцената у српском језику. Када овом броју додамо и примере подударања са оба језичка акцената добијамо 76% од укупног броја анализираних примера. Према томе, преовладавају подударања мелодијског са језичким акцентима. Ово не доводи у питање чињеницу да је у принципу мелодијски акценат био важнији.

Ограничили смо се само на један део веома богатог репертоара српског црквеног народног појања. Будућим истраживачима остаје да проуче цео Осмогласник, празнично и опште појање и да примењујући наведена четири критеријума, упореде записе најстаријих записивача са Мокрањчевим. Ово је посао који много захтева, али је захрпан.

Dimitrije Stefanović and Dimitrije E. Stefanović

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE PLACE
OF THE MELODIC AND LANGUAGE ACCENTS BASED
ON EXAMPLES OF THE SERBIAN CHURCH CHANT

S u m m a r y

In the paper an analysis of the relationship between the place of the melodic and language accents in Serbian Church Chant was made. Some relevant thoughts of Stojan Novaković provided a starting point for our analysis. *Psallite Sapienter* — sing with understanding — a principle used in Gregorian Chant — when properly performed both in Byzantine and Serbian Chant can have a deep spiritual effect on the faithful.

From the middle of the 12th until the 18th c. the Serbian recension of the Church Slavonic language was used in the Serbian Orthodox

Church. Owing to the lack of MSS and printed books, beginning with the twenties of the 18th c. Russian liturgical books were introduced in the Serbian Orthodox Church. In them the Russian recension of the Church Slavonic language with its accents represented a somewhat »new« reading for Serbian monks, priests and singers. The process of adaptation of the melodic-language accents began. Inconsistency can be observed throughout the period and is still present in today's practice.

Our analysis was based on music examples printed in the *Octo-echos* — liturgical book set to music by Stevan Mokranjac (1856—1914). Four criteria were established: 1) concordance between the melodic and Serbian language accent, 2) concordance between the melodic and Russian Church Slavonic language accent, 3) concordance with both above accents and 4) nonconcordance with any of the above accents.

Having analyzed 263 examples we came to the conclusion that the place of the language accent was not decisive for placing the melodic accent. Consequently the melodic accent was not always linked with the place of the language accent. However, in the majority of examples the melodic accent held the more important role.

This initial analysis paved the way for further research on a larger scale.

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE PLACE OF THE MELODIC AND LANGUAGE ACCENTS BASED ON EXAMPLES OF THE SERBIAN CHURCH CHANT

Димитрије Стефановић и Димитрије Е. Стефановић

In the paper an analysis of the relationship between the place of the melodic and language accents in Serbian Church Chant was made. Some relevant thoughts of Stojan Novaković provided a starting point for our analysis. Particular emphasis — along with understanding — is put on the importance of the melodic accent when properly performed both in the Byzantine and Serbian Chant can have a deep spiritual effect on the

From the middle of the 18th until the 19th c. the Serbian recension of the Church Slavonic language was used in the Serbian Orthodox